

Тасмола мәдениетінің Балықты көлі маңындағы жауынгерлік қорымы¹

* Д. Дүйсенбай^a, А. Қасенәлі^b, Ж. Укеев^c, Ұ. Үмітқалиев^d, П. Мұсырманқұл^e

^aҚазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Астана, Қазақстан Республикасы

(E-mail: daniar_db88@mail.ru). *Байланыс үшін автор: daniar_db88@mail.ru

^bҚазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Астана, Қазақстан Республикасы. (E-mail: a.kassenali@gmail.com).

^cТарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығы, Көкшетау, Қазақстан Республикасы

(E-mail: zhassulan82@mail.ru)

^dЛ.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы. (E-mail: uumitkaliyev@bk.ru).

^eҚазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Астана, Қазақстан Республикасы. (E-mail: pmusilmankul@bk.ru)

ARTICLE INFO

Кілт сөздер:

Солтүстік Сарыарқа, Тасмола мәдениеті, Балықты, жауынгер жерлеу обасы, қорым, ат әбзелдері, аң стилі, пәнаралық зерттеулер.

FTAMP 03.41.91

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-23-39>

АННОТАЦИЯ

Мақалада 2022 жылы Ақмола облысы, Бурабай ауданы, Балықты көлінің маңында орналасқан Балықты қорымына жүргізілген қазба және пәнаралық зерттеу жұмыстарының қорытындылары берілген.

Қорым диаметрлері 5-7 м болатын қатардағы үйінділерден тұрады. Ескерткіш биіктеу дөңнің үстінде орналасқан. Қазба жұмыстары жүргізілген №1 обадан 20-дан астам қоладан бұйымдар табылды. Ат әбзелдер жиынтығы мен жебе ұштары, тас қайрақ, сүйек біздің жоғары деңгейде әзірленіп, «аң стилі» негізінде жасалған. Табылған жәдігерлер бойынша ескерткіш тасмола мәдениетіне тән «жауынгер» жерлеу орны ретінде қарастырылды. Қазба жұмыстарынан бөлек, цифрлық өңдеу жұмыстары бойынша ескерткіштің ортофотожоспары мен топотүсірілімдері атқарылды. Антропологиялық талдаулар бойынша 45-50 жас шамасындағы ер адам жерленген. Хронологиялық мерзімі жағынан радиальді көміртекті талдаулар нәтижесі бойынша б.з.д. 6-5 ғғ. мерзімделеді. Тас қайраққа минералогиялық талдау жасалып, шикізаттың тау жынысы анықталды. Аймақтағы басқа да шағын жерлеу орындарының құрылыстары және олардан табылған заттар бойынша салыстырмалы талдаулар жасалды.

Заттық материалдар мен пәнаралық зерттеулер қорытындысы негізінде қорым Тасмола мәдениетінің солтүстік бөлігін мекен еткен тайпа өкілінің жерлеу орны деген тұжырым жасалды. Жерлеу орнының Солтүстік Сарыарқадағы «жауынгер» жерлеу орындарын зерттеудегі маңызы ерекше. Элитарлы жерлеу ескерткіштерін ғана емес, шағын обаларды зерттеу арқылы жауынгер, қарапайым тұрғындардың заттық кешендері мен ғұрыптық мәселелері бойынша толыққанды ғылыми нәтижелерді алуға болады.

Received 03 October 2023. Revised 03 October 2023. Accepted 12 February 2024. Available online 31 March 2024.

Дәйексөз үшін: Д. Дүйсенбай, А. Қасенәлі, Ж. Укеев, Ұ. Үмітқалиев, П. Мұсырманқұл Тасмола мәдениетінің Балықты көлі маңындағы жауынгерлік қорымы // Turkic Studies Journal. – 2024. – Т. 6. – № 1. – 23-39 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-23-39>

For citation: D. Duisenbay, A. Kasenali, Zh. Ukeev, A. Seraliyev, U. Umitkaliyev, P. Mussyrmankul Warrior burial of the Tasmola culture at Lake Balykty // Turkic Studies Journal. – 2024. – Vol. 6. – No 1. – P. 23-39. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-23-39>

¹ Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыру аясында дайындалды. Жоба атауы «Солтүстік Сарыарқаның ерте темір дәуірі: деректерді жүйелеу, жаңа зерттеулер мен пәнаралық талдаулар». ЖТН АР19678091.

Кіріспе

Мақалада Ақмола облысы, Бурабай ауданы, Жаңажол ауылының маңынан апатты жағдайда зерттелген ерте темір дәуірінің жерлеу орны туралы айтылады. 2022 жылы Жаңажол ауылының тұрғыны, өлкетанушы Рауан Ержанов Ақмола облысы мәдениет басқармасының «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығына» Ақмола облысының Бурабай ауданы, Жаңажол ауылының аумағындағы үйінді үстінде қола бұйымдардың жатқандығы туралы хабарлайды. Хабарлама негізінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Музейі жанындағы Мәдени мұраны ғылыми-зерттеу институтының ғалымдары мен Ақмола облысы мәдениет басқармасының «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығы» ММ мамандары жаңадан табылған ескерткіште зерттеу жұмыстарын жүргізді. Зерттеу мақсаты – табиғи және антропогендік факторлар әсерінен жойылу алдында тұрған нысандарды зерттеу және материалдарын ғылыми айналымға енгізу.

Ескерткіш Жаңажол ауылынан СБ қарай 3,2 км, Көрнекті ауылынан шығысқа қарай 4,0 км, Балықты көлінен оңтүстік-батысқа қарай 3,4 км жерде, аса биік емес дөңнің үстінде орналасқан. Жан-жағын орман қоршап жатыр.

Қорым солтүстік-оңтүстік бағытта созылған тас-топырақ үйінділі 7 обадан тұрады. Аралары 30-40 м-ді құрап орналасқан. Обалар диаметрлері 4-8 м, биіктіктері 0,15- 0,50 мге дейін жететін қарапайым жерлеу орындарының қатарына жатады. №№1-5,7 обалар тастопырақты үйінді болса, №6 нысан топырақты оба болып табылады. №№1-2 обалар қатты тоналған, әрі тонау іздері айқын көрінеді.

Қорымдағы барлық жерлеу ескерткіштерінің сақталуы ықтималдылығы өте төмен. Біріншіден, жергілікті тұрғындардың айтуы бойынша, шаруашылыққа қажетті шикізаттың осы жерден алынатындығы болса, екіншіден, ашық, әрі биік жерде орналасқандықтан, қазіргі заманғы тонаушылардың тарапынан бұзылуға ұшырау қаупі жоғары.

1-сур. Балықты қорымының ортофотожоспары

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ескерткіштің топографиялық орналасу ерекшеліктерін анықтау мақсатында Dron Deployed мобильдік бағдарламасы көмегімен DJI Mavic 2 Pro ұшқышсыз ұшу құрылғысы арқылы ескерткіштің ортофотожоспары мен топожоспары жасалды. Ортофото жасауға қажетті түсірілім 80 м биіктікте жасалып, барлығы 242 фото жасалды. Agisoft MetaShape компьютерлік бағдарламасында өңделіп (А. Сералиев), барлық фотолар біріктірілді.

Археологиялық зерттеу әдістеріне сәйкес, қазбаға дейінгі фототүсірілімдері Canon EOS R + RF фотоапараты көмегімен жасалды. Фотофиксация жұмыстары қазба кезінде табылған артефактілердің орналасуын нақтылауға көмектеседі. Қазба жұмыстары барысында сызбалық жоспары далалық жағдайда өңделіп, Corel Draw және Photo Shop компьютерлік бағдарламалары (А. Сералиев) арқылы өңделді.

Қазба жүргізу тәсіліне сай, ескерткіштің стратиграфиялық қабатын анықтау мақсатында оңтүстік-солтүстік бағытта бровка қалдырылды. Жерлеу шұңқырының тонауға ұшырағандығын дәлелдеу мақсатында әр 0,3 м сайын 1:10 см пропорцияда сызбалары салынды.

Қазба жұмыстары кезінде табылған адам сүйектері Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының антрополог маманы (Р. Жанұзақ) тарапынан зерттелді. Қазба барысында табылған антропологиялық материалды өңдеу және талдау стандартты антропологиялық әдістер бойынша жүргізілді (Алексеев, Дебетс, 1964; Алексеев, 1966). Палеоантропологиялық зерттеу методикасына сай, адамның жынысы мен жасын анықтау жүргізілді. Дене ұзындығының физикалық көрсеткішін қайта құру С.Дюпертюис, Д.Хадден және К.Пирсон, А.Ли (Алексеев, 1966) формулалары негізінде жүргізілді. Ұзын сүйектердің параметрлері бірнеше рубрикаларды қолдану арқылы бағаланды (Пежемский, 2011²; Хохлов, Григорьев, 2020).

Ескерткіштің хронологиялық мерзімдеу мәселелерін анықтау бойынша радиий көміртекті талдаулар жүргізілді. Талдауларға адам сүйегінің жақсы сақталған бөлігінен кішкентай сынама алынып, үлгі Вильнюс қаласындағы Vilnius Radiocarbon (Литва) ғылыми орталығына (ғылыми жет. Юлиус Паужолис) жіберіліп, нәтижелері алынды.

Қазба барысында табылған қола бұйымдар Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі Мәдени мұраны ғылыми-зерттеу институтының Алғашқы өңдеу және консервациялау бөлімі лабораториясының маманы (М. Қызырханов) механикалық-химиялық тәсіл арқылы өңдеуден өткізді.

Тастан жасалған бұйымға Қарағанды Техникалық университетінің PhD А.Р. Айтпаева минералогиялық талдау жасады. Минералогиялық сараптама С.Д. Четвериков жасаған Маос шкаласындағы коэффициенттер бойынша анықталды.

Қорымға ғылыми жағынан жақындау, әрі бұрын зерттелген ескерткіштермен салыстырмалы әдісті қолданып, нысанның аймақтағы ғылыми рөлі сараланды.

2 Пежемский Д.В., 2011. Изменчивость продольных размеров трубчатых костей человека и возможности реконструкции телосложения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата биологических наук. Москва. 326 с.

Тақырыптың зерттелу деңгейі

Сарыарқаның солтүстік бөлігі Еуразия даласындағы ерте көшпелі мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде қарастылып келеді. Оның ішінде Тасмола мәдениетінің негізгі археологиялық аудандарының қатарына жатады (Бейсенов, 2015:11). Өткен ғасырда аталған аймақта бірқатар ерте темір дәуірінің ескерткіштері бойынша ғылыми нәтижелері жарық көрді (Хабдулина, 1994). Кейінгі жиырма жылдықта да зерттеу жұмыстары жоғарғы қарқын алып, элитарлы жерлеу ескерткіштерін зерттеуге басымдық берілді (Қасенәлі және т.б., 2021). Ал қарапайым, әрі жерлеу үйінділері шағын обалар зерттеу аясынан тыс қалуда. Мұндай үрдіс Қазақстанның басқа да аймақтарында да көрініс береді.

1960 жылдары М.К. Қадырбаев Тасмола обалар тобын зерттеп, қазба жұмыстарын жүргізді. Нәтижесінде шағын жерлеу орындары зерттеліп, б.з.д. 7-5 ғасырлармен мерзімделді. Қазба жүргізілген ескерткіштер атауына сәйкес, ғылыми айналымда алғаш «Тасмола мәдениеті» ұғымы пайда болды. Ғалым шағын жерлеу ескерткіштерін көптеп қазып, ерте темір дәуірінің алғашқы мерзімделуі мәселелерін көтерді (Қадырбаев, 1966).

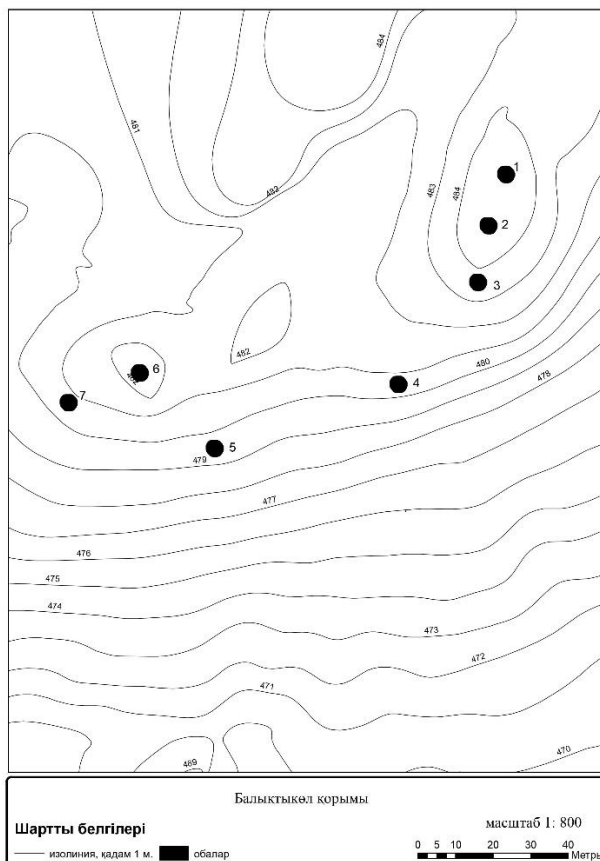
Солтүстік Сарыарқадағы шағын жерлеу орындары өте аз зерттелген. 1972-1975 жылдары Алыпқаш, Жабай, Ұлыбай, Бектеңіз және тағы басқа 150-ге жуық шағын жерлеу орындарына қазба жұмыстары жүргізілді. Оның 70-тен астамы б.з.д. VIII-V ғасырлармен мерзімделеді. Археолог М.К. Хабдулина ескерткіштерді аймақтық орналасуы бойынша Петропавл, Сергеевка және Есіл-Шағалалы топтарына бөліп қарастырды (Хабдулина, 1994:19). Оның ішінде біз қарастырып отырған Балықты қорымы Есіл-Шағалалы тобына жатады (Хабдулина, 2019).

Кейінгі жылдары шағын жерлеу орындары көбінесе Көкшетау орманды алқабының аумағында немесе жапсарлас өлкелерде жүргізілді. Атап айтар болсақ, Тасқора II, Касан I, Тайтөбе, Өндіріс II, Бесоба (Вальчак және т.б., 2017:142), Үлкенсор (Ярыгин, Сакенов, Мысыр, 2023), Шағалалы 5 (Ярыгин, Сакенов, 2018) қорымдарын атап өтуге болады.

Талқылау

Балықты қорымындағы қазбалар Солтүстік Сарыарқадағы ерте темір дәуірінің зерттелген ескерткіштерінің қатарын толықтыратын ғылыми қазбалардың қатарына жатады. Солтүстік Сарыарқада «жауынгер» жерленген жерлеу орындары аз зерттелген. Осы уақытқа дейін мұндай жерлеу орындары Шағалалы 5 (Ярыгин, Сакенов, 2018), Үлкенсор (Ярыгин, Сакенов, Мысыр, 2023), Мыржық 6 (Бейсенов, Дүйсенбай, 2017) тәрізді ескерткіштерден табылған болатын. Аталған ескерткіштер Сарыарқа тарихи-географиялық аумағында орналасқан. Хронологиялық мерзімдемелері бойынша Тасмола мәдениетіне жатады. Ал Тасмола мәдениеті - Сарыарқаның аумағына түгелдей тараған ертесак мәдениеті. Негізгі ядросы Орталық Қазақстан болып табылатын археологиялық мәдениетке Сарыарқаның солтүстігі «Ұлыбай-Тасмола», оңтүстік Оралдағы «Бобров-Тасмола» типі ретінде қарастырылып отырған аумаққа кіреді. Біз қарастырып отырған жерлеу орны Тасмола мәдениетінің Ұлыбай-Тасмола локальді

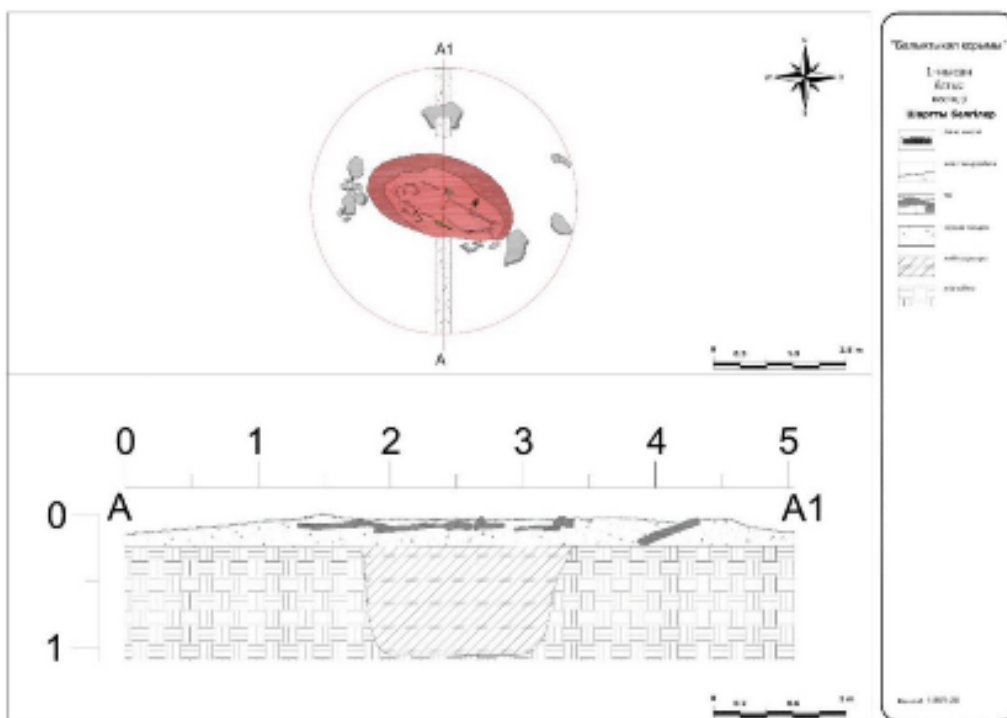
типіне жатады (Хабдулина, 1994). Жерлеу үйіндісін көлеміне қарай 3 типке бөлген М. Хабдулина бойынша, алғашқы 1 типке жатады (Хабдулина, 1994: 18).

2-сур. Балықты қорымының топожоспары

Қабір шұңқырының тоналғандығын, әрі бел және қабырға сүйектерінің алынып кеткендігіне қарағанда, белдік заттар кешені болуы мүмкін. Бұл марқұмның толықтай көне жоралғыға сай салтанатты түрде қойылғандығын білдіреді. Қорымға ең жақын орналасқан Бурабай ауданындағы Үлкенсор обасынан шыққан белдік бөліктері осыған дәлел. Б.з.д. VII-VI ғасырлармен мерзімделетін жерлеу орнынан тас қайрақ, пышақ пен бірнеше қола жебе ұштарының табылуы (Ярыгин, Сакенов, Мысыр, 2023) Балықты обасымен жерлеу ғұрпы бойынша ұқсас екендігін көрсетеді. Сонымен қатар, Атасудағы Мыржық 6 қорымының материалдарын атап өтуге болады. Тас қайрақ, пышақ, қанжар, белдік бөліктері және жебе ұштары жауынгер жерленгендігін айқындайды (Бейсенов, Дүйсенбай, 2017: 18-25).

Қола пышақтың ең жақын аналогы ретінде Зеренді ауданынан табылған Шағалалы 5 жерлеу обасынан шыққан қола пышақты атауға болады. Бір жүзді, пішіні мен көлемі жағынан өте ұқсас болып келеді (Ярыгин, Сакенов, 2018:27).

3-сур. Балықты қорымы. 1 обаның жоспары мен қимасы

Б.з.д. VIII-VII ғасырлардағы ерте темір дәуірінде қола қанжарлар кең тарады (Хабдулина, 2017) Қанжар сақ жауынгерінің негізгі атрибуттарының бірі болып табылады. Ескерткіштегі қола қанжардың аналогтары Көкшетау маңындағы Маринское елдімекенінен, Есіл өзенінің бойынан, Рассвет ауылы маңынан табылған. Аталған қанжарлар б.з.д. VII-VI ғасырлармен мерзімделеді. Тек басындағы аң стилімен бедерленген жануар бейнесінің жоқ болуымен ғана ерекшеленеді (Хабдулина, 1984:228). Қола қанжар типі бойынша Сарыарқа аймағының өзіне тән заттық кешенінің бірі ретінде санауға болады.

Ауыздықтардың ең жақын түрі Бақыбұлақ қорымындағы №5 ғұрыптық құрылыстан табылған (Бейсенов, 2015: 31). Ауыздық пен сулықтары қатар табылған Бақыбұлақ қорымындағы №1 ғұрыптық құрылыстың материалдарының да ұқсастығы бар. Бақыбұлақ қорымының сулықтарының ортасында ұзыншалау келген бір ойық болғандығымен ерекшеленеді. Балықты сулықтары үш ойығымен ерекшеленгенімен, жасалу дәстүрі мен түрі жағынан Бақыбұлақ табылымдарына ең жақын. Бақыбұлақ қорымынан табылған металл бұйымдарға трассологиялық талдаулар жүргізу нәтижесінде аржан-черногор әдісімен қалыпқа құйылғандығы анықталды (Бейсенов, 2016: 121). Ауыздықтың тағы бір ұқсас түрі Толағай және Тасмола 1 қорымындағы 24 обадан табылды (Қадырбаев, 1966: 316).

Тасмола мәдениетінің орталығы мен солтүстік бөлігінің заттық кешендері өзара өте ұқсас. Сондықтан мәдени қауымдастықты жеке-жеке локальді бөліп қарастырғанмен, бірыңғай түсініктегі көне заман тұрғындары мекен еткен.

Ұлыбай-Тасмола мәдениетіне жататын заттық кешендерді жинақтау, талдау сақ тұрғындарының мәдениеті мен дүниетанымы туралы түсінігімізді тереңдете түседі.

Әртүрлі типтегі жебе ұштары бар қорамсақтардың болуы сол кезеңде әскери істің жоғары дәрежеде болғандығын дәлелдейді (Хабдулина, 2017: 50). Жебе ұштарының аналогтары бойынша ең жақыны Алыпқаш қорымынан шыққан екі қанатты жебелерді атап өтуге болады (Хабдулина, 2017: 41). Жерлеу шұңқырынан жебе ұштарының тобы табылған ескерткіштерге Бақыбұлақ қорымы жатады. №9 обадан табылған 42 жебе пішіндері бойынша 4 топқа жатады. Соның ішінде екі қанатты жебелер де кездеседі (Бейсенов, 2015 а:121, 11-21). Торғай өңіріндегі Саба қорымынан 149 жебе ұшы бар қорамсақтың шығуы жауынгерге арналған жерлеу орны ретінде қарастыруға мүмкіндік береді (Онғар и др., 2020: 240).

Жауынгерге арналған жерлеу орындары Тасмола мәдениетінің әлеуметтік жіктелісіндегі сақ жауынгерінің статусының жоғары болғандығын дәлелдейді. Ірі жерлеу орындарын зерттеуден бөлек, шағын жерлеу орындарын көптеп зерттеу сақ қоғамының әлеуметтік орны туралы мол мағлұматтар береді.

Зерттеу нәтижелері

Цифрлы зерттеу жұмыстары. Ортофото жоспары мен топотүсірілім жұмыстары ұшқышсыз ұшу құрылғысымен жасалып, жер бедерінің рельефтері теңіз деңгейінен алғанда биіктіктерін есепке ала отырып жасалды. Нәтижесінде аумағы 2 ш.км жердегі ең төменгі және ең биік нүкте айырмашылығы 15 м-ді құрады. Бұл қарапайым, шағын қорымдар элитарлы жерлеу ескерткіштері тәрізді (Бейсенов, 2015 а) кең алқаптағы жазық жерде немесе биік таудың үстіне қойылмайтындығын аңғаруға болады. Шағын жерлеу орындарының топографиялық орналасуының өзіндік ерекшелігі болып табылады. Обалар СШ-ОБ бағытта орналасқан. Ерте темір дәуірінің жерлеу орындары негізінен, О-С бағытта орналасатындығын ескерсек, ескерткіш нысандарының орналасуы осы дәстүрді бұзбағандығын көруге болады.

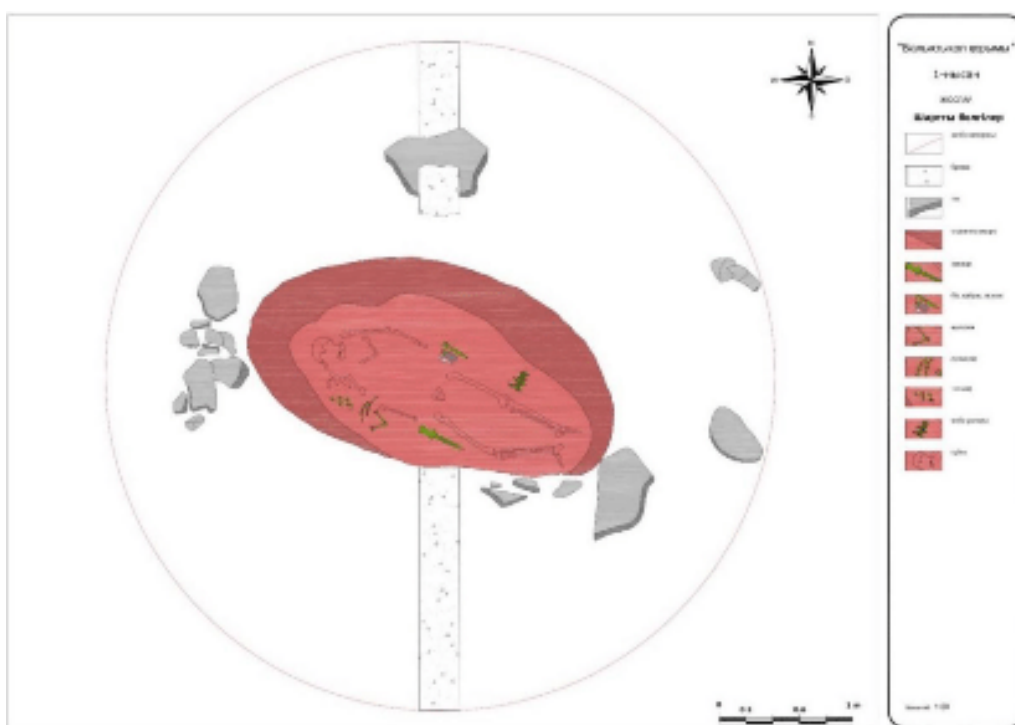
Археологиялық зерттеу. Қорымдағы №1 тас-топырақты үйіндіге қазба жұмыстары жүргізілді. Диаметрі 4,5 м, биіктігі 0,2 м. Обаның орталық бөлігінен тонау іздері байқалады. Үйінді бетін шым басқан. Шым астынан бірыңғай орташа көлемді тастардан тұратын тас қабат шықты. Стратиграфиялық қабат материкке дейін жетеді. Оның астынан материк деңгейінен СББ-ОШШ бағытта созылған қабір шұңқырының дағы анықталды. Қарасұр түсті. Төбеден қарағанда сопақша пішінді. Шұңқырды айнала бірнеше орташа көлемді тастар сақталған. Өлшемдері 0,45x0,4x0,15 м. Тонау салдарынан қабірүсті тас құрылыс екендігі нақтыланбады. Қабір шұңқыры дағының материк деңгейіндегі өлшемдері 2,6x1,2 м.

Шұңқырды төмен қарай зерттеу барысында жерлеу орнының ішінен тонау орны орта тұсынан тоналғандығы анықталды. Жерлеу шұңқырының іші ұсақ тастармен және топырақпен толтырылған. Материк деңгейінен 0,45 м тереңдікте адамның шашылған қабырға сүйектерінің бөліктері шықты. Тереңдігі 0,9 м жерден анатомиялық күйде жатқан адам сүйегі табылды. Кеуде және бел тұсындағы сүйектері тонау салдарынан алынып кеткен. Адамның басы батысқа қаратылған, шалқасынан қойылған. Қатты тонау барысында бас сүйегі қатты бұзылған. Аяқтары бастапқы орнынан қозғалмаған. Оң жақ

аяғы сәл бүгілген күйі жатыр. Жерлеу шұңқырының еденіндегі өлшемдері 2,6x1,1 м. Қабір шұңқырының тереңдігі 1,0 м.

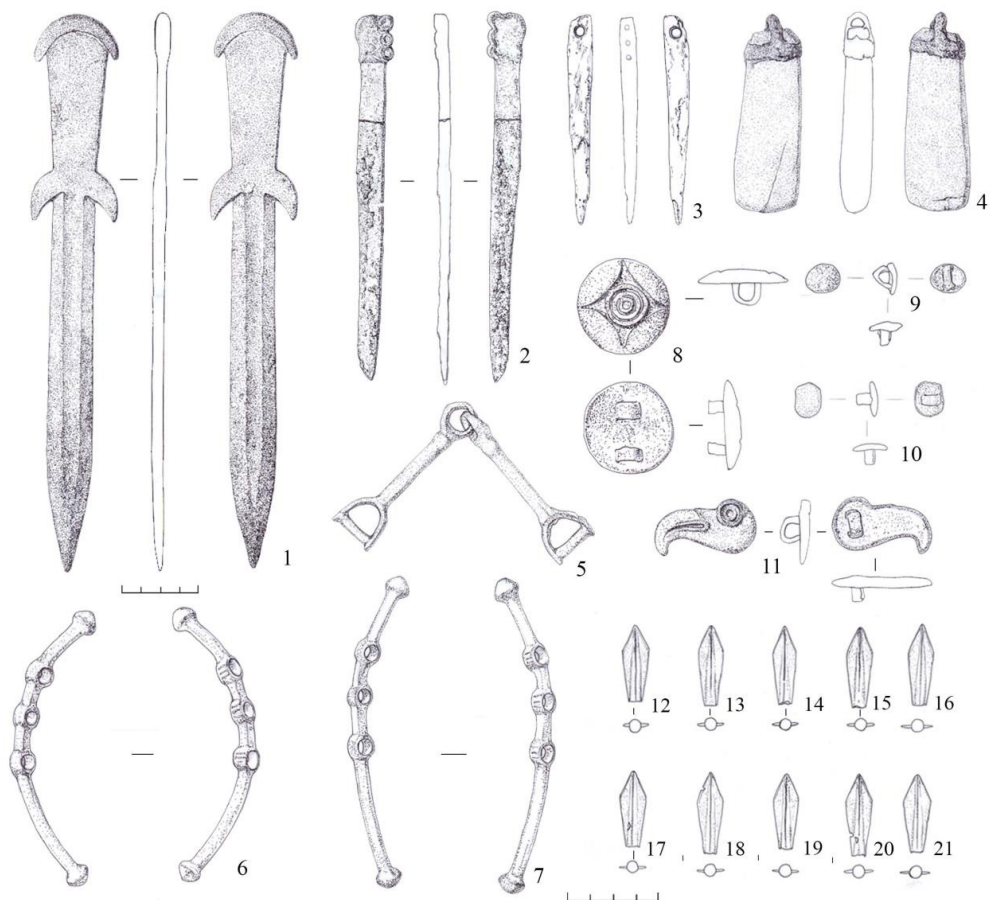
Оба тонауға ұшырағанына қарамастан, жерлеу шұңқырының ішінен археологиялық артефактілер жақсы сақталған. Барлық табылған қола бұйымдар құйылған. Сақталуы өте жақсы.

Жауынгердің оң жақ жамбасының жанына қола қанжар қойылған. Оң жақ аяқпен параллель 9 см қашықтықта орналасқан. Бастапқы орнында жатыр. Жоғарғы бөлігі мен орталық бөлігі жарты ай тәріздес. Жүзінің ұшы үшкірленіп кетеді. Қола қанжардың жалпы ұзындығы 34,6 см. Жүзінің ұзындығы 23,2 см. Жүзінің қалыңдығы 0,7 см. Қолға ұстайтын жерінің қалыңдығы 0,5 см (4-сурет, 1).

4-сур. Балықты қорымы. 1 оба. Жерлеу шұңқырының сызбасы

Оң жақ шынтақтың жанында қола ауыздық пен екі сулық жатыр. Тонау кезінде шашылған. Ауыздықтың жалпы ұзындығы 18,9 см. Бір-біріне жалғасқан жері домалақ пішінді. Бір-біріне бекіткен орындары анық байқалады. Ұштары сүйір-сопақшалы пішінді (4-сурет, 5). Сулықтардың ұзындықтары – 12,8 см және 14,1 см. Біреуі сәл доғалдау пішінді, екіншісі түзулеу. Сулықтардың екі ұшындағы домалақ бөліктердің диаметрлері 1,1-1,2 см. Әрқайсысының ортасында үш-үштен арнайы жасалған тесік бар. Сыртқы диаметрі 1,1 см, ішкі жағы – 0,65 см. Әрбір шеңбер пішінді тесіктің әрқайсысының сырт жағында үш сызық салынған (4-сурет, 6-7).

5-сур. Балықты қорымы. №1 оба. Қола бұйымдар. 1 – қанжар; 2 – пышақ; 3 – біз; 4 – қайрақ; 5 – ауыздық, 6, 7 – сулықтар; 8-11 – тоғалар; 12-21 – жебе ұштары. 1, 2, 4-21 – қола бұйымдар; 3 – сүйек бұйым.

Одан жоғарыға қарай оң иық тұсында қола тоғалар жатыр. Барлығы 7 дана. 3 топқа бөлінеді. 1) 4 үлкен қола тоғалардың диаметрлері 3,7-3,9 см. Дөңгелек пішінді тоғалардың бетінде бір-бірінің ішіне орналасқан 3 шеңбер сызық бар. Олардың сыртын қабырғалары ішке қарай иілген шаршы қоршап тұр. Артқы жағында қайысқа бекітетін бөлігі бар (4-сурет, 8). 2) Сопақша пішінді кішкентай тоғалар. Өлшемдері 1,6x1,9 см. Беткі жағында өрнектері салынбаған (4-сурет, 9-10). 3) Негізгі бөлігі самұрық құстың басы бейнеленген тоға. Құстың тұмсығы жуан, әрі бас жағы төмен қарай майыстырып құйылған. Тұмсығының тесігі анық берілген. Көзі екі шеңбер ретінде берілген. Ұзындығы 4,5 см, ені 3,4 см. Қалыңдығы 0,25 см (4-сурет, 11).

Сол жақ жамбас тұсында қола пышақ, тас қайрақ, сүйек біз табылды. Бастапқы орнында жатыр. Қола пышақтың ұзындығы 20,2 см. Ені 1,4 см. Қалыңдығы 0,5 см. Бір жағының жүзі қайралған. Жүзінің ұшы сүйірленіп жасалған. Бас жағында аңның бейнесі бедерленген. Денесі мен аяқтары анық көрінеді (4-сурет, 2).

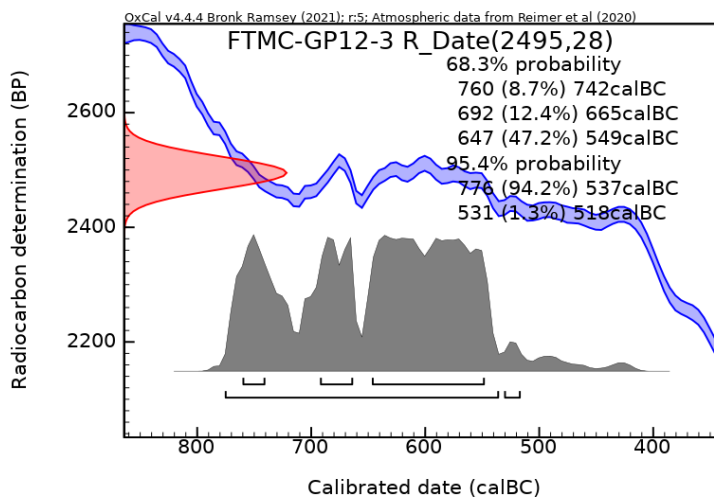
Тас қайрақтың ұзындығы жалпы ұзындығы 10,9 см. Бас жағында тасқа бекіткен

қоладан жасалған ілгегі бар. Тастың пішіні ұзыншалау келген сопақша пішінді. Тастың ұзындығы 10,1 см, ені 3,6 см, қалыңдығы 1,6 см. Ілгектің өлшемдері 3,2x2,5 см (4-сурет, 4). Сүйектен жасалған біз ұзындығы 10,4 см. Ені 1,3 см, қалыңдығы 0,8 см. Ұш жағы сүйірленген. Бас жағы тікбұрыш пішінді. Бас жағында тесігі орналасқан. Шеңбер пішінді тесіктің диаметрі 0,5 см. Сүйек біздің жандарында қарама-қарсы орналасқан үш-үштен ойық бар. Диаметрлері 0,2-0,25 см. Тереңдіктері 0,1-0,2 см (4-сурет, 3). Марқұмның сол жақ тізесінің маңынан 10 қола жебенің ұштары табылды (4-сурет, 12-21). Ұңғымалы, екі қанатты жебелер. Сақталуы өте жақсы. Ұзындықтары 4,1-4,5 см. Жалпақтығы 1,2-1,3 см. Дөңгелек пішінді ұңғымаларының сыртқы диаметрі 0,5 см, ішкі диаметрі 0,4 см. Тағы бір айта кетерлігі, жебелердің астыңғы жағында сұр-қоңыр түсті материалдың қалдықтары кездесті. Бұл шіріген қорамсақтың бөліктері болуы мүмкін. Қатты бүлінгендіктен, анықтау мүмкін емес.

Антропологиялық талдау. Қазба барысында табылған антропологиялық материал бойынша 45-50 жас шамасындағы ер адам. Бас сүйегі мен посткраниальды қаңқасы өте нашар сақталғандықтан, морфологиялық сипаттамалардың нәтижелерін алуда мүмкіндік аз. Бұлшық еттердің бекіну орындарында рельефтік элементтер орташа дамыған. Оң жақ жіліншік диафизінің төменгі бөлігінде өлгенге дейін жазылып кеткен интравитальді сынық орны тіркелді. С. Дюпертюис пен Д. Хадден формуласы бойынша қалпына келтірілген дене ұзындығы 175,9 см, К. Пирсон мен А. Ли формулалары бойынша 170,8 см болды.

Минералогиялық талдау. Тастан жасалған құралға минералогиялық зерттеу бойынша тас қайрақтың құмдақтастан жасалғандығы анықталды. Маманның пікірінше (PhD А.Р. Айтпаева), қайрақ тас жұмсақ тау жынысы шикізатынан алынған. Сондықтан, өңдеуге және металл бұйымдарды қайрауға, өңдеуге өте ыңғайлы. Маос шкаласындағы 2-3 коэффициенттер қатарына жатады (Ананьев, Переделский, 1960).

Радийкөміртекті талдау. Сараптама жұмыстарына адамның саусақ сүйегінен алынды.

6-сур. Балықты қорымы. 1 оба. OxCal бойынша калибр көрсеткіші. Радий көміртекті талдау бойынша 2495 ± 28BP (қызыл), калибрлеу қисығының бөлігі (көк) және калибрленген ықтималдық тығыздығы функциясы (сұр).

Қорытынды

Балықты қорымындағы археологиялық зерттеулер апатты жағдайда тұрған ескерткішті зерттеу және ғылыми құндылығын сақтау бағытында жүргізілді. Соның негізінде екі ғылыми жұмыс атқарылды.

Біріншісі, жаңа цифрлы әдістерді қатыстыра отырып, қазба жұмыстары жүргізілді. Нәтижесінде қорымның топографиялық орналасу ерекшеліктері қарастырылды. Ерте темір дәуірінің жерлеу ескерткіштерінің орналасу ерекшеліктерімен ұқсастығы салыстырылды. Қазіргі кезде қаншама археологиялық нысандар антропогендік, табиғи факторлар әсерінен жойылуда. Бұл мәселелердің алдын алу осы уақытқа дейін шешілген емес. Тек апатты жағдайдағы нысандарды зерттеу жұмыстарын жүргізу арқылы нәтижелерін ғылыми айналымға енгізу.

Екіншісі, бірнеше пәнаралық талдаулардың нәтижелеріне қол жеткізілді. Оның ішінде радий көміртекті талдау, антропологиялық сараптама, тас құралға минералогиялық талдаулардың нәтижелері берілді. Осы уақытқа дейін Солтүстік Сарыарқадағы шағын жерлеу құрылыстарынан шыққан археологиялық материалдар мен үлгілерге бірнеше пәнаралық талдаулар қолданылмағанын атап өткен жөн. Бұл мақаладағы тағы бір айта кетерлігі, қола бұйымдарға металлографиялық талдау және сүйек, тастан жасалған артефактілерге трассологиялық сараптама жұмыстары жүргізілу үстінде. Алдағы уақытта элитарлы жерлеу ескерткіштерін ғана емес, шағын обаларды зерттеу арқылы жауынгер, қарапайым тұрғындардың заттық кешендері мен ғұрыптық мәселелері бойынша толыққанды ғылыми нәтижелерді алуға болады. Тасмола мәдениетінің шаруашылығы мен экономикалық байланыстарын, өзара мәдени ықпалдастық мәселелерін шешуде заттық кешендердің рөлі өте жоғары. Сапалы металдан жасалған, әрі зергерлік өнердің элементтері енген бұйымдардың көптүрлілігі көне заман тұрғындарының мәдениетінің жоғары болғандығын көрсетеді.

Радий көміртекті талдаулардың нәтижесінде б.з.д. VIII ғасырдың I жартысы – VI ғасырдың II жартысы уақытын көрсетіп тұр. Пәнаралық талдаулардан бөлек, заттық кешені б.з.д. VII-VI ғасырларға жататын Шағалалы 5 (Ярыгин, Сакенов, 2018), Үлкенсор (Ярыгин, Сакенов, Мысыр, 2023), Мыржық 6 (Бейсенов, Дүйсенбай, 2017) ескерткіштерінен табылған заттармен ұқсастығын айта кету керек. Осы екі жайтты ескере отырып, ескерткіш б.з.д. VII ғасырдың аяғы – VI аяғымен мерзімделеді. Сонымен қатар, қола жебелердің тек ұңғымалы, әрі екі қанатты жебелердің болуы ерте кезеңге тән екендігін көрсетеді. Автор иелері ескерткішті жоғарыда аталған қорытындыларға сүйене отырып, Тасмола мәдениетінің ерте кезеңімен мерзімдейді.

Солтүстік Сарыарқадағы Тасмола мәдениетінің қоғамында жауынгерлердің рөлі өте жоғары болуы жерлеу кешеніндегі заттардың күрделі болуымен айқындалады. Әлеуметтік жіктелісте әскери жауынгерлердің өз орны болуы ерте мемлекеттік нысандарының бір көрінісі ретінде қарауға болады.

Әдебиет

Алексеев В.П., Дебец Г.Ф., 1964. Краниометрия. Методика антропологических исследований. Москва. Наука. 245 с.

Алексеев В.П., 1966. Остеометрия. Методика антропологических исследований. Москва. Наука. 153 с.

Ананьев В.П., Переделский Л.В., 1980. Инженерная геология и гидрогеология. Москва. 271 с.

Бейсенов А.З., Дүйсенбай Д.Б., 2017. Воинское погребение тасмолинской культуры на реке Атасу // История и культура народов Юго-Западной Сибири и сопредельных регионов (Казахстан, Монголия, Китай). Горно-Алтайск: Горно-Алтайский государственный университет. С. 18-25.

Бейсенов А.З., 2015а. Памятники раннего этапа тасмолинской культуры. Вестник ТГУ. 3 (Т. 54). С. 119-126.

Бейсенов А.З., 2015 б. Поселения и могильники сакской эпохи Центрального Казахстана // Сакская культура Сарыарки в контексте изучения этносоциокультурных процессов Степной Евразии. Алматы: НИЦИА «Бегазы-Тасмола». С. 11-38.

Вальчак С.Б., Демиденко С.В., Малашев В.Ю., Сакенов С.К., Свиридов А.Н., Ярыгин С.А., 2017. Новые раннесакские погребения из Северного Казахстана. Российская археология. 4. С. 142-154.

Памятники тасмолинской культуры. Древняя культура Центрального Казахстана., 1966. Алма-Ата: Наука. С. 436.

Ақмола өңірінің мәдени мұралары: жаңа зерттеулер., 2021. Көкшетау. 108 б.

Онгарулы А., Каирмагамбетов А.М., Нускабай А.А., Рахимжанова С.Ж., 2020. Курган военной элиты Торгая. Поволжская археология. Академия наук Республики Татарстан Марийский государственный университет. 3 (Т. 33). С. 233-247.

Итоги изучения улубай-тасмолинской культуры северной Сарыарки. Казахстан в сакскую эпоху., 2017. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана. 228 с.

Хабдулина М.К., 1994. Степное Приишимье в эпоху раннего железа. Алматы: Ракурс. 170 с.

Хабдулина М.К., 1984. Кинжал раннесакского времени из Петропавловского Приишимья // Древности Евразии в скифо-сарматское время. Москва: Наука. С. 227-232.

Хабдулина М.К., 2019. Новое в изучении Тасмолинской археологической культуры Сарыарки. *Turkic Studies Journal*. 1 (1). С. 21-33.

Хохлов А.А., Григорьев А.П., 2020. К методике оценки метрических данных по основным абсолютным признакам и указателям скелета человека (по антропологическим материалам некрополей г. Самары XVIII-XIX вв.). Вестник Московского университета. Антропология. 3 (Т. 23). С. 68-76.

Ярыгин С.А., Сакенов С.С., Мысыр О., 2023. Курган раннесакского времени Улкенсор. Поволжская археология. Академия наук Республики Татарстан. Марийский государственный университет. 1 (Т. 43). С. 127-140.

Ярыгин С.А., Сакенов С.С., 2021. Раннесакское погребение кургана Шагалалы V // Маргулановские чтения-2021: материалы международной научно-практической конференции «Великая степь в контексте этнокультурных исследований», посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан и 30-летию Института археологии им. А.Х. Маргулана. 3-х томах. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана. С.23-28.

Reference

- Alekseyev V.P., Debets G.F., 1964. *Kraniometriya. Metodika antropologicheskikh issledovaniy* [Cranimetry. Methodology of anthropological research]. Moscow: Nauka. 245 p. [in Russian].
- Alekseyev V.P., 1966. *Osteometriya. Metodika antropologicheskikh issledovaniy* [Osteometriya. Methods of anthropological research]. Moscow: Nauka. 153 p. [in Russian].
- Anan'yev V.P., Peredelskiy L.V., 1980. *Inzhenernaya geologiya i gidrogeologiya* [Engineering geology and hydrogeology]. Moscow: Nauka. 271 p. [in Russian].
- Beysenov A.Z., Duisenbay D.B., 2017. *Voinskoye pogrebeniye tasmolinskoy kul'tury na reke Atasu. Istoriya i kul'tura narodov Yugo-Zapadnoy Sibiri i sopredel'nykh regionov (Kazakhstan, Mongoliya, Kitay): Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoprakticheskoy konferentsii* [Military burial of the Tasmola culture on the Atasu River. History and culture of the peoples of South-Western Siberia and adjacent regions (Kazakhstan, Mongolia, China)]. Gorno-Altaysk, May 22–24, 2017. Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy gosudarstvennyy universitet. P. 18-25. [in Russian].
- Beysenov A.Z., 2015a. *Pamyatniki rannego etapa tasmolinskoy kul'tury* [Monuments of the early stage of Tasmolin culture], *Vestnik TGU [Istoriya]*. 3 (54). P. 119-126. [in Russian].
- Beysenov A.Z., 2015b. *Poseleniya i mogil'niki sakskey epokhi Tsentral'nogo Kazakhstana* [Settlements and burial grounds of the Saka era in Central Kazakhstan], *Sakskaya kul'tura Saryarki v kontekste izucheniya etnosotsiokul'turnykh protsessov Ctepnoy Yevrazii* [Saka culture of Saryarka in the context of studying ethnosociocultural processes of Steppe Eurasia] (Almaty. NITSIA «Begazy-Tasmola». P. 11-38. [in Russian].
- Val'chak S.B., Demidenko S.V., Malashev V.YU., Sakenov S.K., Sviridov A.N., Yarygin S.A., 2017. *Novyye rannesakskiyе pogrebeniya iz Severnogo Kazakhstana* [New Early Saka burials from Northern Kazakhstan], *Rossiyskaya arkheologiya*. 4. P. 142-154. [in Russian].
- Pamyatniki tasmolinskoy kul'tury. Drevnyaya kul'tura Tsentral'nogo Kazakhstana.*, 1966. [Monuments of Tasmolin culture. Ancient culture of Central Kazakhstan.]. (Nauka. Alma-Ata. P. 436. [in Russian].
- Akmola öñiriniñ мәдени мұралары: zhaña zertteuler*, 2021. [Cultural heritage of the Akmola region: new research] (Kokshetau. 108 p.). [in Kazakh].
- Ongaruly A., Kairmagambetov A.M., Nuskabay A.A., Rakhimzhanova S.Z., 2020. *Kurgan voyennoy elity Torgaya* [Mound of the military elite of Torgai], *Povolzhskaya arkheologiya*.
- Akademiya nauk Respubliki Tatarstan Mariyskiy gosudarstvennyy universitet*. 3 (33). P. 233-247. [in Russian].
- Itogi izucheniya ulubay-tasmolinskoy kul'tury severnoy Saryarki. Kazakhstan v sakskeyu epokhu*, 2017. [Results of the study of the Ulubay-Tasmolin culture of northern Saryarka. Kazakhstan in the Saka era] (Institut arkheologii im. A.Kh. Margulana. Almaty. 228 p. [in Russian].
- Khabdulina M.K., 1994. *Stepnoye Priishim'ye v epokhu rannego zheleza* [Steppe Priishimye in the Early Iron Age]. Almaty: Rakurs. 170 p. [in Russian].
- Khabdulina M.K., 1984. *Kinzhal rannesakskogo vremeni iz Petropavlovskogo Priishim'ya* [Early Saka dagger from the Petropavlovsk Ishim region]. *Drevnosti Yevrazii v skifo-sarmatskoye vremya* [Antiquities of Eurasia in Scythian-Sarmatian times]. Moscow: Nauka. P. 227-232. [in Russian].
- Khabdulina M.K., 2019. *Novoye v izucheniі Tasmolinskoy arkheologicheskoy kul'tury Saryarki* [New in the study of the Tasmola archaeological culture of Saryarka]. *Turkic Studies Journal*. 2 (1). P. 21-33. [in Russian].

Khokhlov A.A., Grigor'yev A.P., 2020. K metodike otsenki metrisheskikh dannykh po osnovnym absolyutnym priznakam i ukazatelyam skeleta cheloveka (po antropologicheskim materialam nekropoley g. Samary XVIII-XIX vv.) [Towards a methodology for assessing metric data based on the main absolute characteristics and indicators of the human skeleton (based on anthropological materials from the necropolises of Samara in the 18th-19th centuries)], *Vestnik Moskovskogo universiteta. [Antropologiya]*, 3 (23). P. 68-76. [in Russian].

Yarygin S.A., Sakenov S.S., Mysyr O., 2023. Kurgan rannesakskogo vremeni Ulkensor [Early Saka burial mound Ulkensor], *Povolzhskaya arkheologiya. Akademiya nauk Respubliki Tatarstan Mariyskiy gosudarstvennyy universitet.* 1 (43). P. 127-140. [in Russian].

Yarygin S.A., Sakenov S.S., 2021. Rannesakskoye pogrebeniye kurgana Shagalaly V. Margulanovskiye chteniya-2021: materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Velikaya step' v kontekste etnokul'turnykh issledovaniy», posvyashchennoy 30-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazakhstan i 30-letiyu Instituta arkheologii im. A.Kh. Margulana [Early Saka burial mound of Shagalaly V materials of the international scientific and practical conference «The Great Steppe in the context of ethnocultural research»]. *Almaty: Institut arkheologii im. A.Kh. Margulana.* P. 23-28. [in Russian].

***D. Duisenbay^a**

*^aNational Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan
(E-mail: daniar_db88@mail.ru).*

**Corresponding author: daniar_db88@mail.ru*

A. Kasenali^b

*^bNational Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan
(E-mail: a.kassenali@gmail.com)*

Zh. Ukeev^c

*^cCenter for the Protection and Use of Historical and Cultural Heritage, Kokshetau,
Republic of Kazakhstan
(E-mail: zhassulan82@mail.ru)*

A. Seraliyev^d

*^dNational Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan
(E-mail: ali.seraliev@mail.ru)*

U. Umitkaliyev^d

*^dL.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan
(E-mail: uumitkaliyev@bk.ru).*

P. Mussyrmankul^d

*^dNational Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan
(E-mail: pmusilmankul@bk.ru).*

Warrior burial of the Tasmola culture at Lake Balykty

Abstract. Article presents excavations results and interdisciplinary research conducted in 2022 at the Balykty mound, located near Lake Balykty in Akmola Region. The burial site consists of 7 mounds, with a diameter of 5-7 m. Excavations were conducted in mound 1, where more than 20 bronze artifacts were discovered. The complex of a horse bridle and arrowheads, whetstone, bone awl are made in “animal style”. Based on the found artifacts, the site was identified as a typical «warrior» burial for the Tasmola culture. The excavation was digitally processed, and orthophotomaps and topographic surveys of the site were conducted. Anthropological analysis determined that the burial belonged to a male aged between 45 and 50 years. Radiocarbon analysis dated the burial to the 6th-5th century BC. A mineralogical analysis of the stone identified the raw material used. The mound is concluded to belong to representatives of the Tasmola culture who inhabited the northern part based on material evidence and interdisciplinary research.

Comprehensive scientific results regarding the material complexes and ritual issues of warriors and common people of the Early Iron Age of Northern Saryarka can be obtained by studying the elite burial sites and small mounds.

Keywords: Northern Saryarka, Tasmola culture, Balykty, warrior burial, burial site, horse bridle, animal style, interdisciplinary research.

***Д. Дүйсенбай^a**

*^aНациональный музей Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан
(E-mail: daniar_db88@mail.ru)*

**Автор для корреспонденции: daniar_db88@mail.ru*

А. Касенәлі^b

*^bНациональный музей Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан
(E-mail: a.kassenali@gmail.com)*

Ж. Укеев^c

*^cЦентр охраны и использования историко-культурного наследия,
Кокшетау, Республика Казахстан
(E-mail: zhassulan82@mail.ru)*

У. Умитқалиев^d

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Республика Казахстан
(E-mail: umitkaiev@bk.ru)*

П. Мұсырманқұл^d

*Национальный музей Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан
(E-mail: ptusilmankul@bk.ru)*

Воинское погребение Тасмолинской культуры на озере Балыкты

Аннотация. В статье представлены результаты раскопок и междисциплинарных исследований 2022 года на могильнике Балыкты, расположенного в районе озера Балыкты Бурабайского района Акмолинской области. Могильник состоит из 7 курганов, диаметром 5-7 м, расположенных по линии Ю-С. В кургане №1, где проводились раскопки, было обнаружено более 20 бронзовых артефактов. Комплекс конской узды и наконечников стрел, каменное точило, костяное шило разработаны на высшем уровне и выполнены на основе «звериного стиля». Судя по найденным артефактам, памятник считался типичным для Тасмолинской культуры «воинским» захоронением. Кроме раскопок, по цифровой обработке были выполнены ортофотопланы и топосъемки памятника. Согласно антропологическим анализам, захоронение принадлежит мужчине 45-50 лет. По результатам радиоуглеродного анализа, хронологическая дата – 6-5 вв. до н.э. Проведен минералогический анализ камня и определена порода сырья. На основании вещественных данных и результатов междисциплинарных исследований был сделан вывод, что могильник принадлежит представителям, населявшим северную часть тасмолинской культуры. Захоронение занимает особое место в изучении «воинских» погребений северной Сарыарки. Изучая не только элитные погребальные памятники, но и небольшие курганы, можно получить полные научные результаты по материальным комплексам и ритуальным проблемам воинов и простого населения раннего железного века северной Сарыарки.

Ключевые слова: северная Сарыарка, Тасмолинская культура, Балыкты, воинское погребение, могильник, конская узда, звериный стиль, междисциплинарные исследования.

Авторлар туралы мәлімет:

Дүйсенбай Данияр, магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Тәуелсіздік көш., 54, Астана, Қазақстан Республикасы.

ORCID: <https://0000-0002-3461-1390>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192670022>

Қасенәлі Айбар, PhD, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Тәуелсіздік көш., 54, Астана, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0001-8392-9007

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55963359900>

Укеев Жасұлан, магистр, «Тарихи-мәдени мұраны қорғау және пайдалану орталығы», Баймұқанов көш., 53, Көкшетау, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0009-0002-6129-0163

Ұлан Үмітқалиев, тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Scopus ID: 57110400500

Пердехан Мұсырманқұл, магистр, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, Тәуелсіздік көш., 54, Астана, Қазақстан Республикасы.

ORCID: 0000-0003-4683-4855

Information about authors:

Duysenbay Daniyar, MA, National Museum of the Republic of Kazakhstan, 54 Tauelsizdik Str., Astana, Republic of Kazakhstan.

ORCID: [https:// 0000-0002-3461-1390](https://orcid.org/0000-0002-3461-1390)

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192670022>

Kasenali Aybar, PhD, National Museum of the Republic of Kazakhstan, 54 Tauelsizdik Str., Astana, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0000-0001-8392-9007

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55963359900>

Ukeyev Zhasulan, MA, Center for the protection and use of historical and cultural heritage, 53 Baimukanov Str., Kokshetau, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0009-0002-6129-0163

Ulan Umitkaliyev, Candidate of Historical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., Astana, Kazakhstan

Scopus ID: 57110400500

Perdekhan Mussyrmankul, MA, National Museum of the Republic of Kazakhstan, 54 Tauelsizdik Str., Astana, Republic of Kazakhstan.

ORCID: 0000-0003-4683-4855

Сведения об авторах:

Дүйсенбай Данияр, магистр, Национальный музей Республики Казахстан, ул. Тауелсиздик, 54, Астана, Республика Казахстан.

ORCID: [https:// 0000-0002-3461-1390](https://orcid.org/0000-0002-3461-1390)

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192670022>

Касенәли Айбар, PhD, Национальный музей Республики Казахстан, ул. Тауелсиздик, 54, Астана, Республика Казахстан.

ORCID: 0000-0001-8392-9007

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55963359900>

Укеев Жасулан, магистр, директор Центра охраны и использования историко-культурного наследия, ул. Баймуханова 53, г. Кокшетау, Республика Казахстан.

ORCID: 0009-0002-6129-0163

Улан Умитқалиев, кандидат исторических наук, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Scopus ID: 57110400500

Пердехан Мұсырманқұл, магистр, Национальный музей Республики Казахстан, ул. Тауелсиздик, 54, Астана, Республика Казахстан.

ORCID: 0000-0003-4683-4855